

Skriftspråk i förändring möter förlegade skrivstöd

Ylva Hård af Segerstad Hasselgren, fil.dr i allmän
språkvetenskap

Sylvana Sofkova Hashemi, fil.dr i allmän språkvetenskap

Skriftspråket spelar allt större roll i vårt samhälle och förmågan att kunna skriva är inte längre reserverad för enbart professionella skribenter som journalister, författare, akademiker etc. Med dagens teknologier går det snabbt och enkelt att producera text och vi skriver troligen i allmänhet mer idag i såväl arbetet som på fritiden, jämfört med kanske bara för tio år sen. Ordbehandlare och skrivstöd som stavningskontroll är idag vardagsverktyg och mycket av vår dagliga kommunikation sker via skrift i elektroniska brev, samtal via instant messaging och chatt, eller SMS-meddelanden via mobiltelefoner, som bara ökar i popularitet.

Våra respektive avhandlingsarbeten analyserade texter skrivna av barn i åldrarna 9–13 år, och skriftspråksanvändning i s.k. datormedierad kommunikation. Resultaten från de båda olika studierna visar intressanta likheter i de skilda texternas strukturer. Vi fann att texterna ofta skilde sig mycket från standardskriftspråk och ofta visade talspråksliknande drag. Orsakerna till de strukturella likheterna är inte samma i de båda fallen, vilket vi ska diskutera nedan. Vi fann också att de skrivstöd, t.ex. stavningskontroll i ordbehandlingsprogram och ”snabbtext” i mobiltelefoner, som finns tillgängliga för att underlätta textproduktion inte kunde ge tillräckligt stöd för de behov som finns i de skrivsituationer som de används.

Att kunna uttrycka sig i skrift är idag en förutsättning. Hur används då skrift idag av barn och ungdomar? Hur påverkar den nya tekniken skrivinlärnningen? Hur kan den användas bättre som stöd? Dessa frågor är centrala för vårt treåriga projekt *Att lära sig skriva i IT-samhället*.

Hur skriver barn?

När ett barn börjar lära sig att skriva, så behärskar det redan språket i dess talade form. Skriftspråket är jämfört med talspråket standardiserat med

mindre (dialektala) variationer och skrivinläringen innefattar inte enbart förvärvning av de mer eller mindre explicita normer och regler, utan även hanteringen av hela skrivsystemet. Ett barn får lära sig både de mer tekniska och motoriska aspekterna som att forma bokstäverna, segmentera ord, hur en mening formas och de grammatiska, diskursiva och strategiska regler för hur man förmedlar en tanke eller ett meddelande till läsaren. Barn får lära sig att hantera de befintliga skrivmedel (bokstäver och grammatiska regler) till att forma ord och satser och att använda dessa i mängd olika sammanhang och i olika syften. Barn är väldigt kreativa och de hittar ofta på egna sätt att skriva och applicera skrivkonventioner t.ex. som att använda punkter i stället för mellanrum för ordsegmentering.

I allmänhet avslöjar textstrukturen hos barn problem med stavning, ordsegmentering, användning av stor och liten bokstav och interpunktion. Deras skrift är starkt influerad av talspråket och innehåller ofta olika talspråksvarianter (t.ex. *våran, den därå*), direkt anföring som vi ser exempel på i (1) och ljudhärming som illustreras i exempel (2).

(1) *han sa akta på dig puttefnask!*

(2) *BRAK AAAAAA, Rrrrrrr*

Interpunktionen och bruket av stor bokstav är ofta minimal med många hopskrivna satser eller till och med icke-existerande som i exemplet nedan skrivet av en tioåring:

(3) *så här börja det jag var på mitt land och bada då var jag liten plötsligt kom en snok ifösej så hiugger inte snokar i vatten men jag blev allafal jätte räd för jag kunde inte simma då och snoken jagade mig länre och längre ut då ko min bror med en gumi båt och tog upp mig då blev jag jätte glad*

Stav- och grammatikfel är ofta förekommande och även här återspeglas många gånger talspråkspåverkan med sina reduktioner där t.ex. tempusändelsen på verben faller bort som vi ser i exempel (4) eller enstaka bokstäver uteblir och resulterar i andra existerande ordformer som i exempel (5). Till och med hela ord kan utebli som illustreras i exempel (6) eller tvärtom nya ord sätts in.

(4) *Sen packa vi ner våra grejer*

- (5) *de börjar att skymma*
- (6) *Gunnar var på semester (...) Norge.*

Det förekommer även dialektala drag i barns skrift som i exempel (7) där substantivet står i bestämd form efter *denna*:

- (7) *Nu när jag kommer att skriva denna uppsatsen så kommer jag ha en rubrik om några problem och ...*

Andra ganska vanliga grammatiska fel berör kongruensbrott i substantivfraser som exemplifieras i (8), verbformer efter hjälpverb som i exempel (9) eller ordvalsproblem som i (10):

- (8) *Det var en räkningen på deras lägenhet.*
- (9) *Men kom ihåg att det inte ska blir någon riktig brand.*
- (10) *vi var väldigt lika på sättet (→ till sättet)*

Hur skriver vuxna?

Datormedierad kommunikation är en bred term som spänner över kommunikation i privata email, offentliga chattar, diskussionsforum, dagböcker på nätet, textmeddelanden via mobiltelefoner och mycket annat. Resultaten från studierna som analyserade språkbruket i olika typer av textbaserad datormedierad kommunikation visade, precis som analysen av barns texter, också på många typer av talspråksinfluens. Den nya tekniken ställer krav då man som användare får anpassa sitt skrivande och språk till de specifika möjligheter och begränsningar som råder. Ett SMS-meddelande är t.ex. begränsat i antal tecken, det är tidskrävande och relativt krångligt att mata in texten med hjälp av knappsatsen som ofta kräver mer än en knappnedtryckning för att få fram rätt bokstav och den lilla displayen försvårar läsningen. Språkbruket uppvisar en mängd strategier för att spara tid, ansträngning och utrymme, samt för att kompensera för de informationskanaler som det skrivna mediet saknar.

Talad interaktion refererar ofta implicit och behandlar den konkreta situationen "här och nu", medan det oftast krävs explicit referens i skrift. Den datormedierade skriften har ofta drag av talspråkskaraktär, och refererar ofta implicit till personer, saker och händelser som är aktuella för de interagerande. Språkbruket blir reducerat jämfört med standardskriftspråk,

som i exempel (11), vilket är ett SMS-meddelande. Det felstavade ”nm” ska stå för ordet ”om”, och kommer sig troligen av att bokstäverna ”n” och ”o” är placerade på samma tangent på telefonens knappsats.

(11) JA E HEMMA KOM HIT NM NI VILL

Förkortningar av ord och fraser är mycket frekvent förekommande, både såna som redan är etablerade i standardspråket och nya, innovativa förkortningar som exempel (12) illustrerar. Förkortningen ”ql” som står för ordet ”kul”.

(12) det är **ql** att resa...

Så kallade ”smileys” (eller ”smilisar”, som Svenska språknämnden rekommenderar) används för att efterlikna ansiktsuttryck och förmedlar attityder och stämninglägen. Bland de vanligast förekommande smilisarna är de som exempel (13) och (14) visar (båda är hämtade från kommunikation via instant messaging).

(13) Det är lite mörkt i rummet. :(

(14) aha! Så det är **DÄR** du sitter och gömmer dig ;-) //X

Asterisker omger ett ord eller en fras som typiskt förmedlar en handling eller ett stämningläge. Exempel (15) är hämtat från en webbchatt.

(15) X! Ja jag vet. och det vet killarna oxå ***ler*** Hur ser du ut då ?

(16) Hallo eller! Tänkte bara ge dig en uppmuntrande pluggkram!
KRAMIS -Hemli beundrare!

Information som kan förstås ändå utelämnas ofta, exempel på det kan vara subjektspronomen, hjälpverb och prepositioner. Utelämnandet av verbändelser och att man skriver ut t.ex. svärord ger också karaktär av spontantalspråk. Exempel (17) kommer från en webbchatt:

(17) [**jag**] trassla [**de**] in mig i telefonsladden nu **fan också**

Vad beror likheterna och skillnaderna i de olika texterna på?

Det är ett komplext nätverk av interagerande faktorer som påverkar språkbruket. Vi varierar t.ex. vår språkanvändning beroende på om vi kommunicerar via tal eller skrift, med vem vi talar eller skriver till, om vad vi talar eller skriver och vad vi vill uppnå med kommunikationen. Man utformar en jobbsökans på ett helt annat sätt än ett SMS-meddelande till sin bästa vän. Andra faktorer som ålder, kön, utbildning, social bakgrund och liknande påverkar också kommunikation och språkbruk. Helt klart är att språkbruket varierar och inte alltid ser ut på ett sätt. Skrivstöd som är anpassade efter en viss typ av skribenter, baserade på en viss typ av texter skrivna i ett visst syfte, fungerar i bästa fall effektivt endast på just den typen av texter. När de ska användas för textproduktion med andra förutsättningar, syften eller av skribenter med andra färdigheter kan de inte ge tillräckligt stöd eftersom de inte är anpassade efter förutsättningarna i dessa situationer.

De talspråksliknande strukturerna i barns texter beror på att de befinner sig i ett inlärningsstadium och att de är ovana att uttrycka sig i skrift. Talspråksdragen i unga vuxna och vuxnas texter från datormedierad kommunikation beror däremot snarare på de specifika produktionsförhållanden för kommunikationen de är involverade i. De har redan tillägnat sig kunskap om att man måste anpassa språkbruket efter skriftmediet. Man väljer att spara tid, ansträngning och utrymme, samtidigt som en informell och talspråksliknande ton är mer anpassat efter kommunikationssituationen.

Språkbruket varierar med andra ord, men skrivstöden i både ordbehandlingsprogram och mobiltelefoner är fortfarande baserade på standard-skriftspråk och vuxna skribenters texter för mer eller mindre formella syften.

Datorbaserat skrivstöd

Med en ordbehandlare är det lätt att strukturera, skriva om och lägga till text och det finns ofta stöd för stavning, och nuförtiden även grammatik. Skrivstödet är dock i första hand baserat på texter av vuxna skribenter och deras stav- eller grammatikfel. Även om ordbehandlaren ger möjlighet till klarare översikt och relativt lätt omstrukturering, har barn som håller på att lära sig skriva ingen större nytta av det.

Figur 1. Exempel på skrivstöd för stavning som illustrerar otillräckligt stöd för en vanlig typ av fel i barns texter. Observera särskilt det andra och tredje alternativet (händes och häpnes) bland förslagen på möjlig stavning av det eftersökta ordet, som inte ens är existerande ord i svenska.

Stavningskontroll är nuförtiden standard i ett ordbehandlingsprogram, men den klarar ofta inte att ge förslag på de fel barn gör, eftersom stavfelen kan vara för grova, fonologiskt baserade eller sammanfalla med ett redan existerande ord i språket. Detta kräver helt andra angreppssätt och ofta även en analys av större kontext än ett ord. Dessutom ges ofta alldeles för många valalternativ som inte ens är i närheten av det sökta ordet (se exempel i figur 1).

Datorbaserat grammatikstöd för svenska är ett relativt nytt verktyg och idag finns endast en produkt på marknaden kopplat till Microsoft Office 2000, utvecklad av ett finskt språkteknologiföretag *Lingsoft AB*. Även det är baserat på vuxentext och deras skrivproblem och har svårt att stödja barn i deras skrivutveckling, då felen hos barn är många, talspråksinfluerade och påvisar en annan distribution än hos vuxna. Grammatikkontrollen följer en normativ skriftspråksgrammatik och ger inget utrymme för inläring eller träning.

Ytterligare två forskargrupper utvecklar metoder för automatiskt stöd för grammatik för vuxna skribenter: språkgranskningsprogrammet *Granska*

utvecklas av Institutionen för numerisk analys och datalogi (NADA) på Kungliga Tekniska Högskolan, och Institutionen för lingvistik vid Uppsala Universitet har varit involverad i den svenska delen av *Scarrie*, ett EU-projekt som utvecklat språkverktyg för norska, danska och svenska.

Vår forskargrupp på Institutionen för lingvistik, Göteborgs universitet, har börjat utveckla grammatikstöd med avseende på texter skrivna av barn. Nuvarande prototypen *FiniteCheck* hittar substantivfraser med kongruensbrott och verb eller verbsekvenser med formfel. Systemet visar lovande resultat vad det gäller täckning av fel hos barn jämfört med system utvecklade för vuxna.

Skrivstöd i mobiltelefoner

De flesta moderna mobiltelefoner i dag har en programvara som underlättar och snabbar på textinmatningen genom att minska antalet knapptryckningar som krävs för att skriva ord. Programvaran, eller skrivstödet, är baserad på ordfrekvens och översätter sekvenser av knapptryckningar till det mest frekventa ordet med just den sekvensen.

Problemet med skrivstödet är dels att det är baserat på standard-skriftspråk ur en begränsad samling av språkligt material (en s.k. korpus), dels att det är anpassat efter en annan typ av skriven kommunikation med helt andra förutsättningar än SMS-situationen. Ett mer anpassat och effektivare skrivstöd skulle behöva ta hänsyn till kommunikationssituationen och en korpus som är baserad på språket som används i textmeddelanden via mobiltelefoner. Språkbruket i SMS uppvisar många talspråksliknande drag, som exempelvis utelämnande av pronomen och prepositioner samt talspråksliknande stavning. Dessa talspråksliknande drag har ingen hjälp i det skrivstöd som finns i dagens mobiltelefoner, och studier visar också att många användare uppger att problemen då skrivstödet föreslår felaktiga ord blir för besvärligt och tidsödande, och att man hellre klarar sig utan.

Figur 2. Bilden visar skrivstödet förslag på det eftersökta ordet "ses", vilket är vanligt förekommande i SMS-kommunikation. Första förslaget som ges är ordet "per".

Konsekvenser av skriftspråksförändring

Den ökade skriftanvändningen genom kommunikation via många olika typer av datormedierad kommunikation kan eventuellt också sätta spår i texter som produceras i andra sammanhang och för andra syften. Man kan spekulera om just detta språkbruk, t.ex. de nya förkortningar som används bl.a. i SMS kommer att bli etablerade och börja användas även i andra typer av texter eller om det kommer att påverka det talade språket. Som all språkförändring beror det på om typen av skriftbruk upplevs som effektivt av tillräckligt många. Om barnen i skolan får lära sig och öva på att använda skrift enligt rådande normer för standardskriftspråk, får de en bas att utgå ifrån. Sedan kan de anpassa sin egen skriftspråksanvändning efter situation, medium, syfte och mottagare. I takt med att bruket förändras kommer så småningom också normerna för standardskriftspråket att förändras.

Text i datormedierad kommunikation visar flera likheter med texter skrivna av barn. Den är ofta reducerad i jämförelse med traditionell skrift och talspråksimiterande. Likheterna beror dock på olika anledningar. Barn i början av skrivinlärningsprocessen har ännu inte lärt sig att ta hänsyn till olika faktorer i tal- respektive skriftspråkskommunikation. Vuxna SMS-kommunikatörer reducerar sina texter i syfte att spara tid, ansträngningar och utrymme. Skrivstödet halkar efter och är ofta baserat på texter och fel funna hos vuxna skribenter och förespråkar ett normativt skriftspråksbruk. Inte heller är det anpassat till kommunikationssituationen eller mediet.

Om projektet ”Att lära sig skriva i IT-samhället”

Projektet *Att lära sig skriva i IT-samhället* syftar till att undersöka skrift hos barn och ungdomar i olika modaliteter och effekterna i samband med IT-användning. Målet är att studera skrivsituationen hos elever från mellanstadie- och högstadienivå och titta på skillnader i texter skrivna i formell eller informell kontext, med hjälp av papper och penna, en ordbehandlare, email och SMS, etc. Vi kommer även att titta på hur olika datorbaserade skrivstöd påverkar skrivande och vad man kan göra för att bättre stödja denna process. Mer information om projektet finns att läsa på www.ling.gu.se/~sylvana/SkrivaIT.